

De frelste - Læstadianismen i et historisk perspektiv

Rolf Inge Larsen

Jeg har blitt gitt tittelen *De frelste - Læstadianismen i et historisk perspektiv*. Som mine veiledere på mastergrads- og phd-studiet Einar-Arne Drivenes og Einar Niemi brukte å presisere: Du må holde styr på begrepene og meningsinnholdet i dem. Så altså: skal jeg snakke om læstadianismen eller kun om de «såkalt» frelste i denne idestrømmen som så sterkt har preget Nord Norge de siste 170 årene. For det er en kjent sak at selv læstadianere ikke regner alle deltakere på sine møte som frelste, noe læstadianismekjenneren Kåre Svebak har anskueliggjort i delingen av læstadianerforsamlingen i et religiøst fellesskap og et sosioreligiøst fellesskap. Det er dette siste jeg vil si litt om i mitt fremlegg, hvem som er de frelste er ikke opp til meg å avgjøre. Det får høyere makter ta seg av.

Grunnen til at jeg har fått dette temaet er nok fordi jeg har ledet et forskningsprosjekt om læstadianismens tilstedeværelse i Norge, med religionsviteren Bengt-Ove Andreassen og teologen Roald E. Kristiansen. Prosjektet har vært støttet av Tromsø Forskningsstiftelse.

Jeg velger å besvare tittelen med å gjøre en gjennomgang av læstadianismeforskningen som forhåpentligvis vil vekke interesse. Men først noen fakta om læstadianismen. Den læstadianske vekkelsen vokste frem på 1840-tallet rundt den svenske presten Lars Levi Læstadius (1800–1861), og hadde et sterkt fokus på omvendelse og forandring av levemønster, og medførte store endringer i mange lokalsamfunn på Nordkalotten. Budskapet var rettet mot den enkelte tilhøreren, som etter egen omvendelse også «fikk i oppdrag» å spre vekkelsens budskap. Noe mange gjorde bl.a. gjennom den tradisjonelle reinflyttingen, og også gjennom flyttingen fra Nordkalottens innland til kyststrøkene i Norge. Enkelte ble også sendt ut av Læstadius selv for å «predike» budskapet. Læstadianismen i Norge består i dag av tre toneangivende retninger: Ofoten-retningen – også kalt De førstefødte, Alta-retningen også kalt de småførstefødte og den særnorske Lyngen-retningen. Læstadianismen er oppfattet som en kvensk og samisk kristendomsform i Norge, i den senere tid også som et nordnorsk kristendomsfenomen.

Den læstadianske vekkelsen er blitt drøftet i flere vitenskapelige arbeider. I lang tid foregikk forskningen om læstadianismen og Lars Levi Læstadius innen disiplinene teologi og kirkehistorie, men i de siste femti årene har det kommet bidrag fra andre fag som historie,

filosofi, sosialantropologi, sosiologi, statsvitenskap og religionsvitenskap. I tillegg til vitenskapelig forskning finnes det en stor mengde avis- og tidsskriftsartikler produsert som opplysning om, angrep på og forsvar for læstadiansk praksis. Det er også en betydelig mengde skjønnlitteratur hvor læstadianismen og læstadianere har fremtredende plass. Til sammen har dette materialet vært med på å forme bildet av læstadianismen i Norge.

Læstadianismeforskningen i Norge er gruppert i tre teoretiske hovedposisjoner:

- en *kulturkonserverende og -forsvarende teori*
- en *religionsforankret forsonende teori*
- en *psykologiserende teori*

En kan også operere med en fjerde posisjon der læstadianismen blir drøftet som et 'problem' innenfor eksempel skolepolitikk, i lokalsamfunn og på individnivå. Dette kan vi kalle en *praksiskritisk teori*.

Den *kulturkonserverende og -forsvarende teorien* kan også sees som *kulturutvidende* fordi vi her har tre språkgrupper som samles og lærer hverandres språk, samt bygger et interetnisk fellesskap i en tid der nasjons- og identitetsbygging ofte førte til større skiller mellom etniske grupper, et skille mellom vi og dem.

Resepsjon

De spikende kildene gir rom for ulike tolkninger og perspektiver. Kautokeino-oppstanden har for eksempel i ettertid blitt omtalt både som *Kautokeino-opprøret* og *Kautokeino-tragedien* alt etter hvilket ståsted man har. Lesingen av kildene til den læstadianske vekkelsens kan grovt sett deles i fire posisjoner. Og ja - dette er en kategorisering som kan bli styrende, så den presenteres med en advarsel, men også et håp om at den kan være til hjelp for å synliggjøre poenget mitt. Den er i aller høyeste grad en forenkling av virkeligheten. Vi opererer med fire kategorier som har ulik forståelse av vekkelsen: vekkelsen selv, den offentlige «mening» om bevegelsen, historisk litteratur skrevet av legfolk, vitenskapelig litteratur.

	Vekkelsen	Offentlig	Leghistorisk	Vitenskapelig
Perspektiv	Innenfra	Utenfra	Innenfra/utenfra	Utenfra/innenfra
Forståelse av læstadianismen	Guds handling	Religiøst & etnisk fenomen	Interessante og skjellsettende hendelser (privat)	Undersøkellesobjekt
Ståsted	Tro og dogmer	Dogmer & lovverk	Identitet	Forskerspørsmål
Formål	Begrunne og overbevise	Forstå og kontrollere	Forstå, forklare og bygge identitet	Forklare og avdekke ulike syn på vekkelsen
Resepsjon	Kildematerialet understreker at vekkelsen er Guds vilje	Kildematerialet beskriver den offentlige reaksjon på en religiøs og politisk «trussel»	Kildematerialet brukes til å fortelle lokale, etniske og familiefortellinger	Kildematerialet og andres resepsjon er grunnlag for å besvare samfunnsfaglige hypoteser knyttet til vekkelsen

Figur 1: Resepsjon av kildematerialet

Figuren viser ellers hvordan ulike utgangspunkt kan avstedkomme ulike forklaringer til det samme fenomenet. Noe som er en utfordring i læstadianismeforskningen, slik at vi ikke forfordeler noen kildekategorier.

Periodisering

En enkel periodisering synliggjør noen klare tendenser i synet på læstadianismen. Frem til tidlig 1900-tall ble læstadianismen sett som et avvik fra vanlig religiøs praksis og forklaringsfokuset var hovedsakelig knyttet til opphavsmannen selv, Lars Levi Læstadius. Fra tidlig 1900-tall til 1950-tallet flyttes fokuset fra Læstadius' person til læstadianerne og deres trospraksis. Fremstillingen av læstadianismen er preget av ønsket om å opplyse og forklare. I denne perioden publiseres også de enkelte gruppens egne perspektiver omkring det å være læstadianer. Perioden kulminerer i tre avhandlinger som belyser læstadianismen i finsk, svensk og norsk kontekst.

Perioden etter 1950-tallet kan betegnes som en samfunnsvitenskapelig periode der studier innenfor flere vitenskapsfag drøfter læstadianismen i lys av spørsmål om samfunn, kultur og etnisitet. Og her vil jeg gjøre det historiefaglige «uhørte» grepet at jeg startet midt på tidslinjen. Fordi det her vi finner læstadianismeforskningens Rubicon; tiden før og etter.

Monumentale avhandlinger

I løpet av 1940- og 1950-tallet kom det tre monumentale forskningsarbeider om læstadianismen i Norden. Disse tre er knyttet til hver sin nasjonale læstadianske kultur. I 1942 disputerte teolog og kirkehistoriker Matti E. Miettinen på en avhandling om den læstadianske vekkelsens første tid. I 1953 gav Per Boreman ut en *Prestmötesavhandling* om læstadianismens forhold til kirken i Sverige. I 1955 disputerte Dagmar Sivertsen på en avhandling i kirkehistorie om læstadianismen i Norge. Det kan se ut til at disse forskningsbidragene har blitt regnet som altomfattende fortellinger om læstadianismens historie, og har såles hatt en dempende effekt på læstadianismeforskningen de kommende årene. Fremstillingene utgjør merkesteiner i læstadianismeforskningen. Så å si alle som har skrevet om læstadianismen etter dette, har referanser til minst ett av disse verkene som *fortellingen* om læstadianismens historie i de ulike nasjonale kontekstene.

Jeg velger her å konsentrere meg om norsk læstadianisme. Dagmar Sivertsens posisjon i norsk læstadianismeforskning ble raskt referansepunktet for neste generasjons forskere. Dette har ikke vært ensbetydende bra. Det ble i følge opponenten Kristian Nissen reist vektige innvendinger mot doktorgradsarbeidet «[m]en det er virkelig så mye verdifullt og riktig i avhandlingen, at hun fikk doktorgraden».

Opponentenes kritikk i Sivertsens disputas var i vesentlig grad rettet mot Sivertsens kildearbeid. Professor Einar Molland viste i sin opposisjon til at det meste som var skrevet tidligere om læstadianismen i Norge var å finne i «memoarer, reiseskildringer, folkelivsskildringer og endog novellistisk litteratur». Problemet ifølge Molland blir svært synlig i avhandlingens bibliografi der læstadianske taler og presters dagbøker blir rubrisert som litteratur, mens Carl Schøyens bok *Tre stammers møte* rubriseres som kilde. Molland påpekte at bruken av sistnevnte som kilde var svært problematisk siden boken er en «fri dikterisk behandling av muntlig tradisjon».

Avhandlingen har medført enkelte følgefeil i læstadianismeforskningen ettertid slik som for eksempel i gjengivelsen av Lyngen-læstadianismens opprinnelsesfortelling. Sivertsens

fremstilling på dette punktet er blitt gjengitt av en mengde forskere uten at det har vært gjort kildekritiske etterprøvinger. Fremstillingen bygger på tradisjonsmateriale, intervjuer med læstadianere født lenge etter at læstadianismen kom til Lyngen og en antakelse basert på en avisartikkel fra 1848 der hun leser det geografiske området Lyngen inn i artikkelen uten at det er nevnt der. Hun skriver ikke i drøftingen at dette er hennes egen tolkning av kildematerialet. Om historien hadde blitt vesens forskjellig vet vi jo ikke, men avisartikkelen hun referer til er trykket før det Skibotnmarkedet Sivertsen mener hendelsene har funnet sted på.

Når dette er sagt er likevel Dagmar Sivertsens bidrag til læstadianismeforskningen i Norge monumentalt og slett ikke bortkastet. Hun har som eneste forsker til nå gitt oss et oversiktsbilde av den norske siden av læstadianismen. Kanskje bør det rettes litt kritikk til oss forskere som har gjengitt hennes fremstilling uten å ha gått den kildekritisk etter i sømmene. Ikke nødvendigvis hele tiden og alltid, men noen ganger.

Faglige tilnærminger

Kirkehistorisk har læstadianismen i hovedsak blitt forstått i lys av moderniseringen ved å representere et frihetskrav nedenfra (fra allmuen), samtidig som bevegelsen har førmoderne og direkte anti-moderne trekk.

Innen religionsvitenskap har læstadianismens religiøse særpreg vært drøftet mot sosial praksis. Særlig er det læstadianismens innflytelse i store deler av Nord-Norge, gjennom historien og i samtiden som synes å være grunntonen i den religionsvitenskapelige læstadianismeforskning.

Den samfunnsvitenskapelige forskningen har fra 1960-tallet hatt fokus på læstadianismens sosiale dimensjon i samtiden. Det er særlig innenfor sosialantropologi og samiske studier det har vært gjort forskning i Norge. Her har forskere gjort gode undersøkelser, men når det gjelder den historiske fremstillingen blir det noen ganger synlig at historiefaglig metode ikke er det man har arbeidet mest med.

Innenfor historiefaget har det vært fokus på læstadianismens sosiale funksjon over lengre tidsspenn og i bestemte kontekster. Og her er det særlig historikermiljøet i Tromsø og med Einar Niemi, Einar-Arne Drivenes og ikke minst Henry Minde, som har bidratt med ny kunnskap. Men de langt fleste av oss har skrevet om læstadianisme og læstadianere som undertema i arbeid vi har gjort. De historiefaglige analysene viser viktigheten av sosiale, kulturelle og språklige fellesskap.

Med utgivelsen av *Vekkelse og vitenskap* i 2000 ble Universitetet i Tromsø fremhevet som det ledende forskningsmiljøet på læstadianisme av den finske kirkehistorikeren Hannu Mustakallio. Denne honnøren til Tromsømiljøet ble gjentatt av læstadianismeforskeren Jouko Talonen under sommerens historikermøte i Gøteborg.

Læstadianismebilder

Det som har preget forskningen i Norge både før og etter Sivertsens avhandling er geografisk avgrensede studier, som oftest av Lyngen-retningen. Dette gjelder innenfor alle nevnte forskningsfelt. Med et par unntak har det ikke vært gjort komparative fremstillinger mellom retningene i Norge eller over landegrensene.

I Norge har man særlig vært opptatt av den etniske dimensjonen av læstadianismen, og da både som kvensk og samisk kulturuttrykk. Innenfor alle forskningsfeltene ser det ut til at faglig ståsted og faglige verktøy som teori og metode har vært styrende for fremstillingen. Dette har gjort at forskningsarbeidene i liten grad har sett på læstadianismen og dens ulike uttrykk i en større kontekst. Altfor ofte har man i Norge konkludert med et resultat som gjelder alle læstadianske grupper, når undersøkelsen bare har vært gjort i én gruppe. Dette har medført at aksiomatiske fortellinger om at «læstadianere ikke bruker slips» eller at «udøpte barn går fortapt» har blitt gyldige for alle læstadianere i Norge. Men det stemmer ikke; førstnevnte eksempel gjelder Ofoten-retningen og sistnevnte Lyngen-retningen, seg imellom er de svært uenige om dette.

Et viktig trekk ved læstadianismeforskningen er det problematiske kildetilfanget. Interne trosfortellinger, partsinnlegg i teologiske konflikter og litterære bilder har for ofte blitt tatt inn i forskningen som sannheter som sementerer bildet av læstadianismen i Norge. Vi ser en tendens til at disse beretningene har fått liten kildekritisk oppmerksomhet forskningsmiljøene, meg selv inkludert.

Så for å oppsummere: *Læstadianisme i historisk perspektiv* er komplisert fordi det finnes så mange ulikt vektete fortellinger om den. En siste fortelling er jo den vedvarende spådommen som fra 1860-tallet er gjentatt til det kjedsommelige av utenforstående: læstadianismen kommer til å dø ut. Men det har ikke slått til ennå. Kanskje fordi læstadianismen er som læstadiusvalmuen; den trives best under karrige forhold og i et tøft polart klima?